

İÇİNDEKİLER

Sunu • VII

“Türkiye Cumhuriyeti’nin Temeli Kültürdür” • VIII

Giriş • X

ARAŞTIRMA VE KORUMA

URSULA KÄSTNER

“O kadar yüce ve muhteşem bir eser ki...
Dünyaya bir kez daha bahşedilmiş gibi!”
(C. Humann 1880) – 1900 Yılına Kadar
Pergamon Kazılarının Tarihçesi • 3

WOLFGANG RADT

“Artık eğlence ve oyun bitti!” (A. Conze 1904) –
20. Yüzyıldaki Pergamon Kazıları • 15

FELIX PIRSON

Kent ve Çevresi: Gelenek ve Yenilik Arasında
Pergamon Araştırmaları • 24

ANDREAS SCHOLL

Pergamon: Bir Antik Dönem Metropolünün Panoraması
Berlin’deki Pergamon Araştırmalarının
Kaynaştırıcı Etkeni ve Vitrini Olarak
Pergamon Sergisi • 38

MARTIN BACHMANN†

Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon’da
130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi • 48

TARİH VE ÇEVRE

BARBARA HOREJS

Tarih Öncesi Dönemlerde Pergamon ve
Bakırçay (Kaikos) Ovası • 71

HANS-JOACHIM GEHRKE

Pergamon’un Tarihçesi • 84

FELIX PIRSON –
MARTIN ZIMMERMANN

Pergamon ve Çevresi: Ekonomik Kaynaklar,
Taşra Yerleşmeleri ve Siyasi Gücün Temsili • 102

THOMAS OTTEN

Bizans Dönemi’nde Pergamon • 115

KENT GELİŞİMİ, ŞEHİRCİLİK VE MİMARİ

WOLFGANG RADT

Antik Pergamon Kentinin Konumu ve
Gelişimi • 137

FELIX PIRSON

Hellenistik Dönem Pergamonu’nda
Kentsel Alan ve Şehircilik • 149

- MARTIN BACHMANN Pergamon Mimarisi ve Yapı Teknikleri • 164
HENNING FAHLBUSCH Antik Pergamon'da Su Temini • 178

İNSANLARIN YAŞAM ALANLARI

- HELMUT MÜLLER Bir Kent Olarak Pergamon: Kurumlar,
Görevliler ve Halk • 189
TORSTEN ZIMMER Basileia: Pergamon Saray Alanı • 198
MARTIN MAISCHBERGER Tiyatro Kompleksi ve Dionysos Tapınağı • 206
MARIANNE MATHYS –
VERENA STAPPMANN –
R. VON DEN HOFF Mimarisi, İşlevi ve Heykelleriyle Gymnasion • 216
MARIANNE MATHYS Pergamon Agoraları • 230
ULRIKE WULF-RHEIDT[†] Antik Pergamon Evlerinde Yaşam • 242
UTE KELP Pergamon Nekropollerini • 257

TANRILARIN MEKÂNLARI

- SOI AGELIDIS Pergamon'da Tanrılar ve Kutsal Alanlar • 279
HOLGER SCHWARZER Attaloslar ve Hükümdar Kültü • 298
GÜLER ATEŞ Pergamon'da Doğa ve Kült: Ana Tanrıça İnancı ve
Doğal Kutsal Alanlar • 312
VOLKER KÄSTNER Athena Kutsal Alanı • 326
VOLKER KÄSTNER Sunak Terası • 340
ANDREAS SCHOLL Pergamon Sunağı – Homeros'tan İlham Alan Bir
Zeus Sarayı mı? • 360
JÜRGEN W. RIETHMÜLLER Pergamon Asklepieionu • 369
KLAUS NOHLEN İmparatorluk Kültüne Adanmış Bir Tapınak:
Pergamon Traianeumu • 381
ULRICH MANIA Kızıl Avlu – Pergamon Pantheonu mu? • 394
RALF GRÜSSINGER “Şeytanın Tahtının Bulunduğu Yer” –
Pergamon'da İlk Hristiyanlar • 411

Sunu

Yapı Kredi Yayınları ve Tüpraş ortaklığında 2014 yılında Türkçe-İngilizce yayımlanan *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent*, Büyük İskender'in ölümünden sonra Makedonya kökenli Philetairos tarafından bir kale yerleşimi olarak kurulan ve zamanla Anadolu'nun en güçlü krallıklarından birine dönüşen Pergamon Krallığı'nın başkentini konu ediniyor.

Pergamon araştırmalarının tarihi, koruma çalışmaları, kent tarihi ve çevre kültürleri, şehir planlamacılığı ve mimarisi, insanların yaşam alanları, tapınma merkezleri, kutsal alanları gibi tematik ana başlıklar altında her biri alanında uzman bilim insanları tarafından kaleme alınan 30 akademik makaleden oluşuyor. 2014 yılında yayımlandıktan sonra ilk baskısı kısa sürede tükenen kitabın daha geniş okur kitlesine yönelik bu Türkçe basımına karar verilirken, serinin diğer kitaplarında olduğu gibi, yayınevimize gelen istekler göz önünde tutuldu. Konuya ilgi duyan herkesin, özellikle öğrencilerin kolaylıkla ulaşabilecekleri doyurucu ve güncel içeriğin yeni biçimde, ekonomik bir tasarımla sunulmasına özen gösterildi.

Yapı Kredi Yayınları
Nisan 2023

“Türkiye Cumhuriyeti’nin Temeli Kültürdür”

Mustafa Kemal Atatürk

Günümüzden tam 100 yıl önce Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e İstanbul Üniversitesi tarafından “Fahri Profesörlük” unvanı verilmişti. Bu unvan, 57 yıllık ömrü boyunca dört bine yakın kitap okuduğu düşünülen Atatürk’ün Türk diline ve eski uygarlıklara gösterdiği geniş ilgisinin ve derin bilgisinin bir tezahürüydü hiç kuşkusuz.

Atatürk, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan tarım, ticaret ve sanayi alanlarındaki atılımların uygar bir ulus yaratmaya yetmeyeceğine, çağdaş ve müreffeh bir toplumun inşası için ülkenin kültür ve eğitim alanlarında da ilerlemesi gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ülkenin kültür politikalarıyla ve tarih araştırmalarıyla da yakından ilgileniyordu. Devlet işleri için gittiği illerdeki müze ve ören yerlerini mutlaka ziyaret ederdi; kültürel mirasın modern yöntemlerle korunması, araştırılması ve yayınlara dönüştürülmesi için direktiflerde bulunurdu.

Bu ziyaretlerinden birinde yolu İzmir-Bergama’ya düşen Atatürk, Bergama Halkevi’ndeki bir konuşmadan sonra Pergamon Akropolisi’ni de ziyaret etmiş, antik kentte araştırma yapan Alman arkeologlardan kazılar hakkında bilgi almıştı. Atatürk’ün 13 Nisan 1934 günü yaptığı bu ziyaret, elinizdeki kitabın kapağında görülen Pergamon Tiyatrosu’nda çekilmiş tarihi fotoğrafıyla ölümsüzleşmişti.

Koç Topluluğu ve Tüpraş olarak Atamız’dan aldığımız ilhamla, ülkenin ekonomisine ve sanayisine katma değer yaratırken, Anadolu’nun tarihsel ve kültürel mirasının araştırılmasına ve toplumla buluşmasına da destek oluyoruz. Yapı Kredi Yayınları’yla ortak yürüttüğümüz Anadolu Uygarlıkları Serisi kapsamında 2014 yılında iki dilli yayımlanan *Pergamon: Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent* isimli kitabımızın Türkçesini yeni bir tasarım, boyut ve içerikle tekrar yayımlayarak sizlere ulaştırmak istedik.

Hititler, Urartular, Likyalılar, Assurlular, Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu kitaplarından sonra, *Pergamon: Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent* adlı ki-

tabımızın bu baskısıyla, Anadolu'nun bir başka uygarlığını da geniş bir okur kitlesine sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Kültürel varlıklarımızı ortaya çıkarmak için "enerjimiz bitmez". Bu kadim coğrafyada çağlar boyu var olmuş uygarlıkların araştırılması ve yeni kuşaklara aktarılması için her türlü desteğimizi sürdüreceğiz.

Söz yine bereketli Anadolu topraklarında.

İbrahim Yelmenoğlu
Genel Müdür
Nisan 2023

Giriş

Hellenistik Dönem, yani MÖ 3. ila 1. yüzyıllar, Anadolu'nun tarihini ve arkeolojisini anlamamızda anahtar role sahiptir. Büyük İskender'in seferleriyle sona eren Pers egemenliğinin ardından, Anadolu'da satraplar, yerel hanedanlar ve önemli kentler arasında, geniş bölgeleri kapsayan yeni güç dengeleri oluştu ve bu oluşum Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar da güçlenerek devam etti. Büyük İskender'in ardılları, kendi hükümdarlıklarını kurmadan önce birbirleriyle anlaşmazlığa düştüklerinden, Anadolu bitmeyen kavgalara ve çatışmalara sahne oldu. Roma İmparatorluğu, bu kargaşa ortamında gittikçe daha aktif rol almaya başladı. Anadolu'nun tarihini ve kültürünü büyük ölçüde değiştirecek olan Pergamonlu Attalos Hanedanı'nın krallığı MÖ 3. yüzyılda yeni bir güç olarak bu ortamda ortaya çıktı. Pergamon'un eşine az rastlanan büyüklükteki etkisi siyasi alanla sınırlı değildi; onun ötesinde, kentleşme, mimari, heykeltıraşlık gibi birçok kültürel alandaki varlığıyla dönemin ve bulunduğu bölgenin entelektüel yapısını değiştirecek kadar güçlüydü. Dolayısıyla 2014 yılında yayımlanan "Anadolu Uygarlıkları Serisi"nin dördüncü cildi Anadolu'nun kentleşme tarihi ve kültüründe en önemli rolü oynayan ve Anadolu'daki diğer Hellenistik Dönem merkezlerini de temsil eden Pergamon'a ayrılmıştı. Kitapta her ne kadar Hellenistik Dönem'e ağırlık verilmişse de genel olarak prehistorik çağlardan Bizans Dönemi'ne kadar uzanan geniş bir zaman dilimi incelenmektedir. Böylece, içinde bulunduğu doğal çevrenin kentin gelişimindeki etkileri gözler önüne serilirken, aynı zamanda Hellenistik Dönem mirasına daha sonraki zamanlarda nasıl sahip çıkıldığı, ne şekilde değiştirildiği ve zenginleştirildiği, ya da bu mirasın nasıl tahrip edildiği daha net bir şekilde anlaşılabilir.

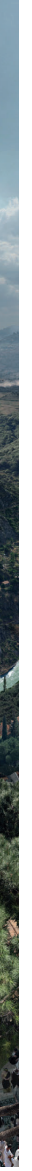
Elinizdeki kitap, 2014 yılında Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilli yayımlanan *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent* kitabının içeriği büyük ölçüde değiştirilmeden, kaynakçaları güncellenmiş ve tasarımı gözden geçirilmiş Türkçe yeni baskısıdır.

Yeni bir tasarım ve boyutta yayımlanan bu yeni baskı sayesinde yaklaşık 145 yıldır süren Pergamon kazısı tarihçesini de daha geniş bir okur kitlesine ulaştırma olanağı bulduk.

XII Pergamon | Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent

Bu imkânı sundukları için Yapı Kredi Kùltür Sanat Yayıncılık'a ve Tùpraş'a teşekkürlerimizi borçluyuz. Ayrıca T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı'na, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon'daki çalışmalarına verdiği izin ve destekleri için özel olarak teşekkür ederiz. Son olarak, kitapta kullandığımız görsel malzemeleri sağlayan tüm kişi, kurum ve kuruluşlara; ayrıca bu kadar çeşitli konuyu bir arada sunmamızı sağlayan kitabın tüm yazarlarına teşekkür ederiz.

Felix Pirson – Andreas Scholl

Pompeii - Antik Metropoliten Pompeii
Yangar, Asst 2011 © Asst

ARAŞTIRMA VE KORUMA

Fig. 1: Humann ve Bohn, "Çarpraz Aegisli Athena" ve "Hera" heykelleri ile birlikte Athena Kutsal Alanı stoaları önünde (Antikensammlung SMB Arşivi)

*“O kadar yüce ve muhteşem bir eser ki...
Dünyaya bir kez daha bahşedilmiş gibi!”* (C. Humann 1880)

1900 Yılına Kadar Pergamon Kazılarının Tarihçesi

URSULA KÄSTNER*

Pergamon kenti, Antikçağ’dan sonra da kesintisiz olarak yerleşim gördüğünden hiçbir zaman tarihin karanlığına gömülmeden bugünkü Bergama olarak varlığını sürdürmüştür (Conze vd. 1912: 1-2; Radt 1999: 11-15). Anconalı Ciriaco 1431 ile 1444 yılları arasında yapmış olduğu seyahatinin kayıtlarında Pergamon’dan da bahseder. 17. ve 18. yüzyıllarda Pergamon, Avrupalı elit tabakanın mutlaka seyahat etmek istedikleri yerlerden biri haline geldi. Zeus Sunağı’na ait kabartma levhalarının İngiltere’ye ve diğer antik parçaların Paris’e götürülmesi bu seyyahlarla başladı.

Tüm bunların içinde en önemlisi, Alman mühendis Carl Humann’ın 1864/1865 kışında Bergama’ya yapmış olduğu seyahattir (Fig. 1) (Schuchardt – Wiegand 1931; Schulte 1971; Schulte 1974; Kästner 1986, 16; Dörner – Dörner 1989; Kunze 1991; Radt 2003; Kästner 2007). Görevi gereği bölgeyi öğrenmek ve çeşitli ölçümler almak için yaptığı seyahatlerin birinde, muhtemelen bir yol yapımı projesi için, Bergama’ya gelen Carl Humann, ilk izlenimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Sonra kaleye çıktım. [...] üzüntü içinde orda bakakaldım; neredeyse insan boyu büyüklüğündeki Korinth düzeninde sütun başlıkları gördüm, etrafı çalılarla kaplı zengin süslemeli kaidelere ve diğer mimari parçalara baktım. Parçaların yanında kireç çukurları yanıyordu; insanlar mermer parçalarını ağır balyozlarla kırıp küçük parçalara ayırarak yakmak üzere bu kireç çukurlarına atıyorlardı, ne kadar küçük parçalara ayrılırsa yanması o kadar kolay oluyordu. Yeni kazılmış birkaç kazı çukurunda görülen kalıntılar, yüzeyi boş gibi görünen bu toprağın altında ne kadar zengin bir yıkıntının yattığını ele veriyordu. Şöyle söylerken buldum kendimi: Demek ki Atta-

* Dipl. phil. Ursula Kästner, Staatliche Museen zu Berlin, Antikensammlung, Geschwister-Scholl-Str. 6, D - 10117 Berlin, u.kaestner@smb.spk-berlin.de

losların bir zamanların o mağrur ve ele geçirilemez krallık başkentinden geriye kala kala bunlar kalmış” (Conze vd. 1880:131-133).

Humann, inşaatlardaki resmi görevi nedeniyle 1869 yılında Bergama'ya yerleştikten sonra, kaledeki kireç ocaklarının ve tahribatın bir an önce durdurulması için ilçedeki resmi makamlarla görüşmelere başladı. Aynı zamanda bu kalıntıların kireç olmaktan tamamen kurtulması için de düzenli kazı çalışmalarının yapılması gerektiğine kanaat getirdi çünkü bunların tamamen korunması ancak bu şekilde mümkün olacaktı. Bu amaçla Berlin Müzeleri'nin müdürüyle görüşerek böyle bir çalışmaya ilgisini çekmeye çalıştı. Berlin Müzeleri Antik Eserler Müdürü Ernst Curtius'un Bergama'yı ziyaret etmesinden sonra, Humann 1871 yılında, Bizans Dönemi sur duvarlarından söküp çıkardığı iki kabartmayı ve birkaç parçayı Berlin'e gönderdi. Beraber gönderdiği mektupta, bu kabartmaların aynı frize ait olabileceklerini yazdı. 1877 yılında Berlin Müzeleri Heykel Koleksiyonu müdürlüğüne getirilen Alexander Conze, Carl Humann'la görüşerek ona kabartmaların devamını aramasını söyledi ve Osmanlı Devleti'nin izniyle düzenli bir kazı çalışması için hazırlıklara başladı (Conze için bkz. Kästner 1986). Conze, Berlin'de müzeler genel müdürü olan arkeolog Richard Schöne ile birlikte, kısa sürede hem Prusya Hükümeti'nin hem de daha sonra III. Friedrich olarak tahta geçecek olan prensin ilgisini kazılara çekerek, gerekli diplomatik ve finansal desteği sağlamaya çalıştı. 6 Ağustos 1878 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı) olan Mehmet Tahir Münif Paşa, İzmir Alman Konsolosu Friedrich Adolph Tettenborn'a Pergamon'da bir yıllığına kazı yapma izni verdi. İzin Humann'a iletildi; kendisi de bunun üzerine 1878 Eylül başında kazı çalışmaları için Pergamon'a geldi.

Berlin Müzeleri'nin gösterdiği çabaların amacı frizin diğer parçalarının da bulunmasıydı. Ancak kazı başkanı Alexander Conze sayesinde çalışmalar tüm kentin araştırılmasına dönüştü. Conze en başından beri Pergamon kentinin bilimsel olarak araştırılmasından yanaydı ve sunağın rekonstrüksiyonunu da en az kabartmalar kadar önemsiyordu:

“Sunağın, üzerinde kabartma olmasa da en ufak bir taşının, mimari parçalarının, basamaklarının ya da buna benzer en küçük bir parçasının dahi büyük bir özenle korunması, belgelenmesi veya kopyasının alınmasının ne kadar önemli olduğunu söylememe gerek yok. Çünkü biz müzede sergilenen güzel parçalar bulmak için kaçak kazı yapmaya gelmedik, sunağın tümünü gösteren bir rekonstrüksiyonu hazırlamak gibi daha bilimsel bir amacımız var” (Berlin, Alman Arkeoloji Enstitüsü arşivi, Conze'nin Humann'a yazdığı 13 Eylül 1878 (?) tarihli mektuptan).

1878 yılında başlatılan kazılar ayrı ayrı alınan izinlerle 1886 yılına kadar üç sezon boyunca yapıldı. İlk hedefler, yazılı kaynaklarda sözü edilen frize ait levha-

Fig. 2: “Polias harabeleri platosundan sunak alanının görünümü” Christian Wilberg; 1879 (Antikensammlung SMB Arşivi)

ları bulmak, sunağın temellerini açığa çıkarmak ve Traianus Tapınağı ile birlikte tepenin en üst kısmında bulunan platonun yüzeyini araştırmaktı.

Carl Humann, 9 Eylül 1878 günü 14 işçi ile birlikte kazılara başladı. Hemen ertesi gün iki büyük kabartma levhası gün ışığına çıkarıldı. 11 Eylül günü ise on bir adet kabartmanın yanı sıra sunağın temeli de bulundu. Aynı zamanda, içinde sunağın parçalarını barındıran Bizans sur duvarlarının sökülmesine de başlandı ve duvarın batı kısmının yarısı yer seviyesine kadar söküldü. Gigantomakhia (tanrılarla devlerin savaşı) ve Telephos frizlerine ait çok sayıda kabartma levha bu duvarın yapımında kullanılmıştı.

Conze'nin girişimiyle Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina şubesinden Gerhard Lolling, yazıtların belgelenmesi amacıyla Pergamon'a gitmek üzere görevlendirildi. 1879 yılının ilkbaharında artık ızgara planı ortaya çıkmaya başlayan sunağın temeli ile temel mekânlarından birinde Antikçağ sonrası kalıntılarda ve sunağın altyapısında çalışmalar yoğunlaştırıldı. 1879 yılının Nisan ayında Alexander Conze ilk kez Pergamon'a geldi. Beraberinde, Almanya'daki bakanlık tarafından Pergamon'daki kazıları ve kentin yakın çevresinin coğrafyasını çizimlerle belgelemek üzere görevlendirilmiş olan ressam Christian Wilberg de bulunuyordu (Fig. 2). Fotoğraflı belgeleme çalışmaları ise bu çizimlerin hemen arkasından gelecekti.

Mayıs başına kadar sunağın bulunduğu terasın kuzey kısmı kazıldı. Bu esnada çok sayıda heykel, at heykelcikleri ve mimari parçalar açığa çıkarıldı.

Tüm mermer parçalar sunağın avlusunun taban seviyesi olan kazı alanındaki en derin tabakada bulunuyorlardı. Buradan sunağın daha erken devirlerde, belki de Arap komutan Maslama'nın 716 yılında buraya yapmış olduğu akınlar esnasında tahrip edildiği sonucu çıkarıldı. Sunak temelinin güney tarafında dolgu molozunun atılması sonucunda daha erken döneme ait mimari kalıntılara (Eumenes dönemi evleri) rastlandı. 6 Ağustos'ta, kazı izninin bitiminden hemen önce Humann tarafından Zeus Grubu bulundu. Bu grup ondan birkaç ay önce bulunan Athena grubu ile bağlantılı olup Gigantomakhia frizinin en önemli kısmını oluşturuyordu. Her iki gruba ait kabartma levhaların, Antikçağ sonrasında inşa edilen evlerin duvarlarında yapı taşı olarak kullanıldıkları anlaşıldı.

Osmanlı Devleti bir fermanla kazı iznini dört ay daha uzattı, böylece çalışmalar 1879 yılının Aralık ayına kadar devam etti. Conze artık kentteki başka noktalarda çalışmayı kafasına koymuştu: Gymnasionda ve o dönem yanlışlıkla Augusteum olarak adlandırılan, kentin en yüksek noktasında bulunan Roma imparatoru Traianus'a adanmış olan Traianeum'da. Bunun için de başka arkeologlar ve mimarların Pergamon'a gelmesini istedi. 1879 yılı sonbaharından itibaren mimar Richard Bohn artık Humann'ın yanında yer alacaktı (Bohm 1988: 95-96). Kazıya katılanların birbiriyle uyum içinde çalışabilmeleri büyük bir şans ve işlerin hızla ilerlemesine katkıda bulunuyordu (Conze vd. 1912: 16) (Fig. 3).

Bu ilk kazı sezonunda çok sayıda buluntu kaydedildi ve tüm buluntular Sultan'ın iradesiyle Alman kazıcılara verildi. Bunlar, Gigantomakhia frizine ait 94 adet levha, tüm frizin yaklaşık beşte üçünü oluşturan 2000 adet parça halinde kabartma, Telephos frizine ait 35 parçaya ilaveten başka parçalar, tek tek heykeller, büstler, yazıtlarla birlikte, sunağa, Traianeum'a ve gymnasiona ait diğer mimari parçalardı.

Berlin'de sergilenmeye başlanan bu eserlere duyulan büyük hayranlık, Conze'nin Pergamon'da çalışmaya devam etmesi için ihtiyaç duyduğu desteği sağlamasını kolaylaştırıyordu. Bunun üzerine Alman Kültür Bakanlığı çalışmalar için 60.000 Mark temin etti. Yeni bir fermanla tekrar kazı izninin alınması ile çalışmalar 1880 yılının Ağustos ayında tekrar başladı ve 1881'in Aralık ayına kadar sürdü. Bu sefer, Athena Kutsal Alanı'nın araştırılması ve sunağa ait diğer parçaların aranması planlanıyordu.

Humann, sunağın doğusundaki Bizans sur duvarının ve batı *temenos* duvarının Antikçağ sonrasında yapılan kısmının sökülmesiyle işe başladı. Bu duvarlarda sunağa ait birkaç parça daha bulunabildi. İlk kazı sezonu sırasında sunağın batısındaki daha alçak bir terasa atılan hafriyat molozunun tekrar dik-katlice elden geçirilmesiyle de, aralarında Tanrıça Rhea'nın betimlendiği bir friz levhası da bulunan birkaç önemli buluntu daha kaydedildi. Daha sonra, su-

Fig. 3: Soldan sağa: Raschdorff, Humann, Conze, Stiller ve Bohn, Pergamon akropolisindeki kazı kulübesinin önünde (Antikensammlung SMB Arşivi)

nağın bulunduğu terasın yukarısındaki alanda daha önce bir stoanın ve kütüphanenin kalıntılarının bulunduğu yerde, Athena Polias Tapınağı'nı aramaya başladı. 1880 yılı Aralık ayından itibaren tekrar kazıda çalışmaya başlayan Mimar Bohn da bu alanda bir tapınak temelini varlığını ortaya koydu. Buradaki kazılarda, aralarında ünlü heykeltıraş Phidias'ın önemli bir eseri olan Athena Parthenos heykelinin ve literatüre Çarpraz Aegisli Athena olarak geçen farklı tipte bir Athena heykelinin küçük boyutlarda kopyalarının da bulunduğu çok sayıda önemli heykel ele geçirildi.

Bir yıl ara verildikten sonra 1883 yılı Nisan ayında kazılara tekrar başlandı. Bu seferki hedef kentin diğer kısımlarının kazılmasıydı: Yukarı Agora, tiyatro ve saraylar. Humann, Prusya Bilimler Akademisi'nin emriyle Nemrud Dağı'ndaki bir araştırma için görevlendirildiğinden 1 Mayıs 1883 yılında kazı başkanlığını Bohn üstlendi. Ernst Fabricius da kazılarda ve çevrede bulunan yazıtları belgelemek üzere kazıya katılmıştı. Mayıs ayı sonunda, kaidesindeki yazıtın bir pazar yerini işaret ettiği bir su saati bulundu. Kentin akropolisinde beklenmeyen agoranın kazılmasıyla Pergamon'un yukarı kısımlarının resmi neredeyse tamamlanmış oldu. Etrafı sütunlu galerilerle çevrili pazar yerinde

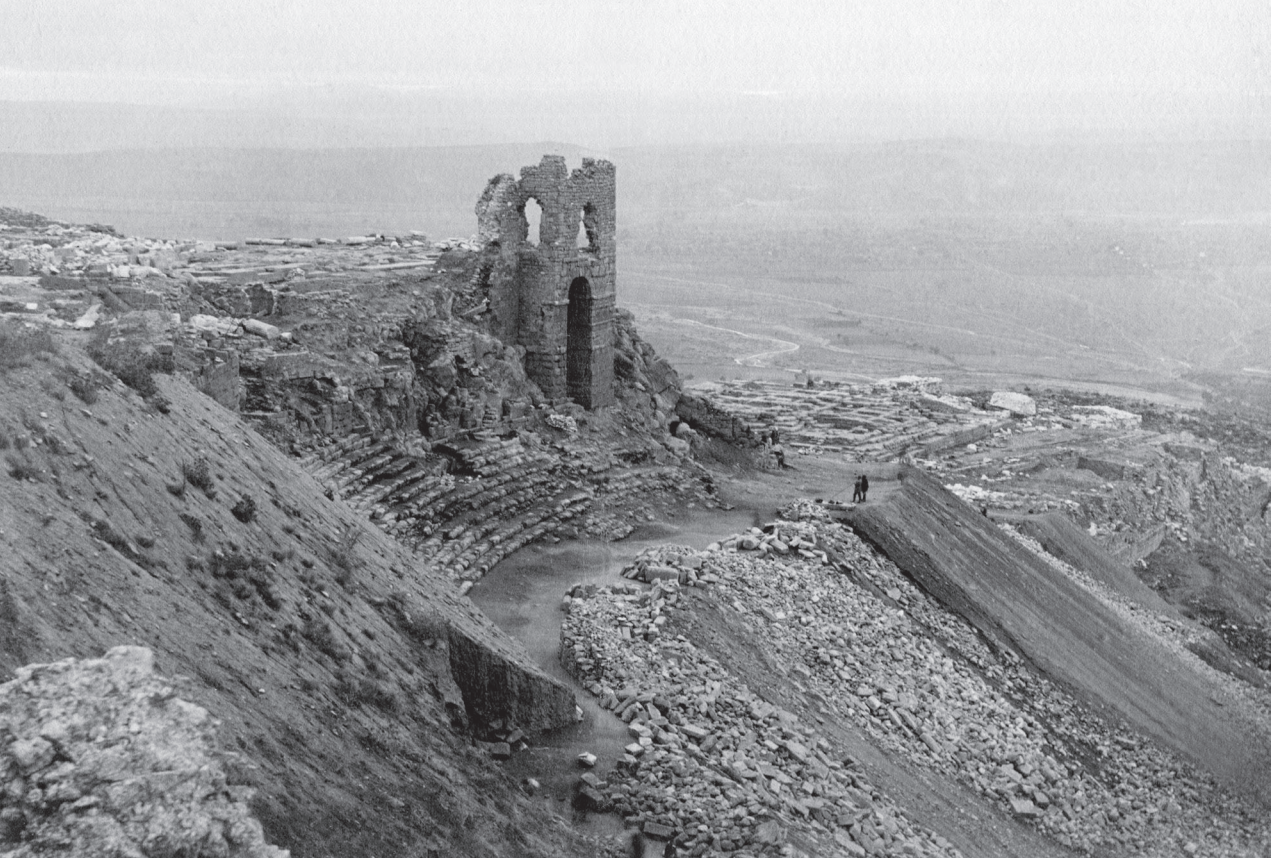

Fig. 4: Akropolis tepesindeki tiyatronun Kasım 1883'te yapılan kazılar sırasındaki görünümü (Antikensammlung SMB Arşivi)

sunaklara ait kaideler ve 1884 yılında da “Dionysos Tapınağı” bulundu. Agoranın doğu kısmında üzerinde savaşta düşmüş bir gigantın betimlendiği büyük sunağa ait başka bir levha daha ele geçirildi. Athena Kutsal Alanı'nın aşağı kısmındaki yamaçlarda birdenbire içi tamamen dolmuş tiyatroyla karşılaşıldı. Tiyatronun kazılması ve büyük miktardaki hafriyat molozunun atılması 1883 yılının sonuna kadar devam etti (Fig. 4).

Humann 23 Mayıs 1884 tarihinde Almanya Kralliyet Müzeleri'nde resmen çalışmaya başladı ve bu kurumun dış ilişkilerinden sorumlu müdür olarak görev yeri olan İzmir'e taşındı. Pergamon kazısı artık farklı disiplinlerden bilim insanlarının katıldığı disiplinlerarası bir araştırma projesine dönüşmüştü. Ekip-te, seramikten heykelle kadar farklı uzmanlık alanından arkeologlar, epigraflar, mimarlar, fotoğrafçılar ve haritacılar yer alıyordu. Tiyatronun keşfedilmesiyle kazılar tiyatro terasını da kapsamaya başladı. Bu kazılar sonucunda Roma